

ADAM ŻABIŃSKI

Politechnika Krakowska

STRATEGICZNE PROJEKTY URBANISTYCZNE
DLA MIASTA INNOWACYJNEGO
(PRZYKŁAD KRAKOWA)

Abstract: Strategic Urban Projects for an Innovative City. The Case of Cracow. In this paper the Strategic Urban Projects are shown in a background of creation of innovative city. The main issue is to describe their features, typological sketch and to point out how they influence the city perceived as a component of intersecting environments. In a case of Cracow several places described in planning documents are analyzed to show the direction of desirable urban change. The focus is placed on a role of urban designer as a person responsible for creation of complement urban vision and project co-ordination.

Wstęp

Celem opracowania jest zaprezentowanie *Strategicznych Projektów Urbanistycznych* jako jednej z możliwych odpowiedzi na problem konkurencyjności miast. Przez zidentyfikowanie najbardziej wrażliwych terenów w przestrzeni miejskiej autor stara się przybliżyć pojęcie *projektu urbanistycznego* jako środka niosącego realny rozwój miasta prowadzący do zwiększenia jego innowacyjności.

Zagadnienie projektów strategicznych jest przedmiotem rozległych badań naukowych na całym świecie. W dobie konkurencyjnej walki o pozycję w hierarchii metropolii ranga przeprowadzanych inwestycji skutkuje budowaniem pożądanego wizerunku co przekłada się na rozpoznawalność regionu i wzmacnianie jego potencjału¹. W zależności od przyjętego stanowiska projekty strategiczne można podzielić na wiele kategorii. Wszystkie podejścia mocno akcentują kontekst społeczny co pokazuje zmianę perspektywy w rozpatrywaniu projektów miejskich, a także wyznacza nowy charakter studiów planistycznych. To nowe spojrzenie wiąże się ze zmianą optyki całości nauk dotyczących problematyki miasta w kierunku człowieka jako współtwórcy przestrzeni metropolii².

---

¹ Nijkamp *et al.* (2011).

² Oosterlynck *et al.* (2011).

Miasta będąc zbiorem najrozmaitszych aktywności posiadają cechy grup użytkowników korzystających z ich przestrzeni. Próba opisanie właściwości miasta często wiąże się z możliwością scharakteryzowania ludzi w nich żyjących. Dobitnie świadczy o tym renesans nauk geograficzno-społecznych i implementacja do powszechnie używanego słownictwa wyrażen w stylu: *miasto kreatywne*, *regiony uczące się* czy *przestrzeń innowacji*. Ta zależność działa w dwie strony. Zmiana struktury miejskiej jest symptomem zmian demograficznych lub też wpływu danych grup społecznych oraz ich konfiguracji.

Prezentowane opracowanie poświęcone jest tematyce oddziaływania *Strategicznych Projektów Urbanistycznych* na organizm miejski. Wpływ ten można opisać bezpośrednio jako przekształcenie tkanki zabudowy oraz pośrednio jako zmiany dostępnych użytkownikom metropolii (mieszkańcom, turystom, okresowym przyjeźdnym w celach edukacyjnych lub zarobkowych) typów aktywności. Zawężając zakres badań skierowano uwagę na powiązania między *Strategicznymi Projektami Urbanistycznymi* i budowaniem innowacyjnej społeczności na wybranym obszarze Krakowa, a w konsekwencji na ocenę wpływu wielkich inwestycji miejskich na współtworzenie miasta innowacyjnego. Tematyka pracy obejmuje obszar nie posiadający jeszcze w pełni wykształconych definicji. Rozumienie pojęcia *projektu strategicznego* zależy od dziedziny nauk próbującej go zbadać. Zdecydowano się na podejście z perspektywy projektanta, architekta i urbanisty.

W części pierwszej opracowania przedstawiono problem oraz uzasadniono podejście do tematu przez odwołanie się do bieżącego stanu wiedzy z zakresu badanego zagadnienia. Następnie zdefiniowano najważniejsze kwestie teoretyczne i podano możliwe formy ich interpretacji, co poparto przykładami ich realizacji. Kolejna część obejmuje prezentację poszczególnych wytycznych i przesłanek projektowych dotyczących Krakowa jako obranego obszaru badawczego. Skupiono się na przedstawieniu zagadnienia w skali gminy miejskiej zarysowując tylko kontekst metropolitalny. Następnie zogniskowano uwagę na konkretnej dzielnicy – Zabłocie jako przestrzeni potencjalnej realizacji inwestycji typu *Strategiczny Projekt Urbanistyczny*. Ostatni fragment zakończony jest podsumowaniem najważniejszych argumentów.

1. Pojęcia, geneza i klasyfikacja

Nie istnieje ścisła definicja *strategicznego projektu urbanistycznego*. Na wstępie należy więc rozważyć co oznacza ten termin. Poszukując własnej definicji autor postanowił przeanalizować następujące pojęcia: *projekt urbanistyczny* (*projekt miejski*) oraz *projekt strategiczny*, ponadto zarysować tło historyczne, a także przedstawić przykłady projektów i ich realizacji, którymi podparto się szukając możliwego podziału typologicznego. Jedna z dostępnych definicji, przyjęta w tej pracy jako punkt wyjściowy brzmi następująco³:

---

³ Bojanowski (1998).

„Projekt urbanistyczny jest obrazem dynamicznej, twórczej interpretacji ustaleń planistycznych, którego podstawowym zadaniem jest znalezienie najlepszego rozwiązania, spełniającego pożądane wymagania przestrzenne, funkcjonalne i ekonomiczne”.

Z analizy definicji można wywnioskować, że projekty urbanistyczne są elementem pośrednim pomiędzy wynikami projektowania architektonicznego i planowania przestrzennego. Służą realizacji zarówno wizerunkowych przemian przestrzeni oraz pomagają wdrożyć zapisy wizji rozwoju ujętej w dokumentach planistycznych. Posiadają zatem złożoną naturę, w której oprócz finalnego rezultatu ważny jest proces formułowania projektowanych treści.

„Projektowanie urbanistyczne (...) jest multidyscyplinarną aktywnością formowania środowiska miejskiego, obejmującą zarówno proces kształtowania, jak i przestrzeń będącą przedmiotem przemian”⁴.

Kolejne pojęcie przybliża projekty strategiczne w zakresie zainteresowania urbanistyki. Najbardziej wyraźne jest podejście osadzające ten termin w kontekście przekształceń obejmujących wielkie inwestycje, tzw. *large scale urban development* lub *megaprojekty*. W literaturze przedmiotu spotkać można zapisy artykułujące powiązanie z procesami ekonomicznymi w globalnej skali, które przyjmują postać rozbudowanych projektów o mieszanej funkcji, nastawionych na przyciągnięcie międzynarodowych przedsiębiorstw przy jednoczesnym wykreowaniu nowych terenów mieszkalnych.

Megaprojekty można opisać następująco: „(...) kosztowny proces przekształcenia/rozwoju rozległego obszaru, wymagający nowej zabudowy lub rehabilitacji istniejącej substancji, którego przeprowadzenie wymaga dłuższego czasu i zaangażowania jednego lub wielu podmiotów. Megaprojekty zawsze zakładają transformację rodzaju zagospodarowania przestrzeni”⁵.

Aspekty strategiczne w projektach urbanistycznych wyrażają się w skupionych na konkretnych (transformacja obszaru miasta) działaniach realizujących zarówno zapisy polityki miejskiej oraz cele sektorów prywatnych. Projekty strategiczne można więc postrzegać przez ich rolę integrującą cele różnych podmiotów oraz jako część większej całości świadczącej o zmianie sposobu myślenia o mieście i zarządzaniu jego rozwojem co ma swój wyraz w angażowaniu społeczeństwa i przedsiębiorstw.

W wyniku przesunięcia się roli planowania i zogniskowaniu efektów na społecznych korzyściach autor przytacza interpretację jednego ze współczesnych trendów, tj. *podejściu instytucjonalnego*⁶: „(...) projekty strategiczne, z perspektywy instytucjonalnej, to narzędzia koordynujące jednostki społeczne oraz ich działania i w ten sposób oddziaływujące na relacje społeczne”⁷.

⁴ Madanipour (1997), tłum. A.Ż., „Urban design (...) as the multi-disciplinary activity of shaping and managing urban environments, interested in both process of shaping and spaces it helps shape”.

⁵ Fainstein S. S., (2008)

⁶ Oosterlynck *et al.* (2011), s. 53

⁷ *Ibidem*, s. 23, tłum. A.Ż. „(...) an institutionalist view sees strategic projects as devices that co-ordinate social actors and their actions and thus impact on social relations”.

W konsekwencji stosowanie w tej pracy pojęcia *Strategiczny Projekt Urbanistyczny* (SPU) wiąże się z rozumieniem pod tą nazwą ściśle powiązanego ze sferą planistyki działania mającego na celu fizyczne przetworzenie obszaru miasta dzięki budowaniu pozytywnych relacji przestrzenno-społecznych, zgodnie z obraną strategią działania.

Geneza tego typu projektów jest równie stara jak zagadnienie projektowania miast, choć najważniejszy w kontekście tej pracy jest wątek aktualny. Swój początek bierze on z przekształceń wywołanych zakończeniem II wojny światowej⁸. Przeobrażenia struktury miasta związane z porządkowaniem i nierzadko odbudową ze zniszczeń wojennych, dostosowanie gospodarek poszczególnych państw do nowych realiów ekonomicznych, adaptacja industrialnego modelu rozwoju, modernizm jako dominująca doktryna architektoniczno-urbanistyczna i nierzadko ustrój danego państwa miały największy wpływ na kształt i infrastrukturalny charakter urbanistycznych projektów strategicznych pierwszej generacji⁹. Należy podkreślić, że realizowane *Strategiczne Projekty Urbanistyczne* swoją specyfikę czerpały z determinowanych geografii uwarunkowań społeczno-politycznych i ciężko doszukiwać się równoległości w podejściu do tego tematu na terenie różnych kontynentów czy ustrojów administracyjnych. Najbardziej wyraźną cechą wspólną jest zaangażowanie najwyższych szczebli państwowych, wielkoskalarny charakter, istotna rola polityczna przedsięwzięcia i duża potencjalna siła oddziaływania na różne typy przyległych (oraz powiązanych zależnościami o nieliniowym charakterze) przestrzeni. To z tym okresem genezy SPU należy wiązać pojęcie *Central Business District*¹⁰. Co do procedur i metod wdrażania, występuje wiele różnych podejść związanych ze specyfiką modelu zarządzania. Do najważniejszych projektów tego typu na terenie Polski należy zaliczyć odbudowę Warszawy oraz budowę miasta i kombinatu metalurgicznego Nowa Huta na obrzeżach Krakowa¹¹. Zarówno sposób zagospodarowania przestrzeni, jak i wypracowywane i z czasem unowocześniane narzędzia planistyczne wykazują cechy przynależne funkcjonalizmowi, gdzie zdefiniowane aktywności odbywają się w ograniczonych i odseparowanych od siebie strefach.

Wraz z postępem technologicznym i wynikającym z niego nowym uwarunkowaniem, przede wszystkim z dziedziny komunikacji i postępującej demokratyzacji wchodzącej w miejsce ścierania się dwóch wielkich systemów politycznych, następuje korekta podejścia do planowania przestrzennego, z którym nierozzerwalnie związane jest pojęcie *Strategicznych Projektów Urbanistycznych*. W dobie globalizowania się gospodarek i wytworzenia międzykontynentalnych zależności finansowych coraz większą rolę zaczęło odgrywać społeczeństwo obywatelskie. Z jego potrzebami, rosnącymi prawami do samostanowienia i oczekiwaniami równego traktowania wobec prawa musieli zmierzyć się planiści na całym świecie dostosowując przygotowywane

---

⁸ Ouerta, Fainstein (2008).

⁹ Merrow (1988).

¹⁰ Fainstein (2008).

¹¹ Biedrzycka (2007).

przez siebie koncepcje rozwoju obszarów miejskich. Odrzucenie doktryny modernistycznej, ruch *Urban Renewal*, rosnąca świadomość wyczerpywalności zasobów środowiska naturalnego (w tym również przestrzeni), a także rewolucja w gospodarce i informatyce wpłynęły na rozwój alternatywnych metod zarządzania miastem i przede wszystkim sposobów jego planowania¹². Specjaliści dostrzegli brak możliwości stosowania się do czysto funkcjonalistycznego wymiaru planowania. Schyłek lat 80. i lata 90. XX w. są momentem wdrażania i teoretycznego rozwijania możliwości planowania strategicznego operującego na innym warsztacie i narzędziach w stosunku do planowania opartego na typach zagospodarowania przestrzeni. Ponadto, presja związana z potrzebą konkurowania o inwestycje wpłynęła na stopniową liberalizację rynków finansowych i rozluźnienie mechanizmów kontroli. Miało to swoje przełożenie na sposób myślenia o roli administracji publicznej i wpłynęło na charakter realizacji *Strategicznych Projektów Urbanistycznych* typu *large scale urban development* osadzonych ekonomicznie w kontekście myśli neoliberalnej, a zarządco w doktrynie *New Urban Policy*¹³. Projekty cechuje wielka skala przedsięwzięcia, mieszane funkcje zagospodarowywanej przestrzeni, troska o równowagę społeczną i ekologiczną oraz zawiązywanie porozumień publiczno-prywatnych. Jest to również moment konwergencji tego typu projektów pod kątem zarówno programowym, jak i sposobów realizacji. W dobie globalizacji charakterystyka strategicznych inwestycji zaczęła się zbiegać¹⁴, gdyż ogólne cele, jakim służą są podobne: tworzenie ram do podtrzymywalnego (*sustainable*) rozwoju innowacyjnego społeczeństwa współtworzącego miasto konkurujące na międzynarodowej arenie.

Kryzys gospodarczy schyłku pierwszej dekady XXI w. przyniósł ze sobą konieczność zrewidowania podejścia do realizacji wielkich inwestycji opartych na neoliberalnym systemie ekonomicznym¹⁵. W ewolucji teorii projektowania widać zjawisko wypalania się liberalizmu. Chociaż ich pozycja jako narzędzia wzmacniającego metodę strategicznego planowania przestrzennego nie ulega zakwestionowaniu, to kładzie się nacisk na rolę pomijanych społeczności i powrót do racjonalnego podejścia równoważenia struktur miejskich.

Przykłady realizowanych *Strategicznych Projektów Urbanistycznych* najlepiej obrazują projekty typu *large scale urban development*, przedstawione w tabeli 1. Porównanie ich cech wielkościowych oraz celów, dla których są przeprowadzane jest pomocne dla przybliżenia znaczenia takiego projektu w organizmie miejskim.

Do najważniejszych wniosków zawartych w danych z tab. 1 należy zaliczyć skalę inwestycji mierzoną jako powierzchnia terenu objętego projektem. Jest to istotne w powiązaniu z funkcjami planowanych przemian związanymi z wykreowaniem nowoczesnego środowiska wspierającego zarówno innowacyjne usługi najwyższego rzędu oraz

¹² Fainstein (2000).

¹³ Swyngedouw *et al.* (2002).

¹⁴ Fainstein (2008).

¹⁵ Oosterlynck *et al.* (2011).

Tabela 1

Zestawienie europejskich projektów typu *large scale urban development projects*

Miasto	Projekt	Obszar (ha)	Profil	Typ	Program
Amsterdam	IJburg, 1997-2020	400	głównie mieszkaniowy	powiększenie miasta	mieszkania usługi
Amsterdam	Zuidas 1998-2030	275	centrum metropolii	zagęszczenie miasta	usługi mieszkania
Barcelona	Forum Besos 1996-2010	216	głównie usługi i wypoczynek	odzyskiwanie miasta	usługi mieszkania infrastruktura
Barcelona	22@bcn 2000-2020	198	mieszany	regeneracja miasta	usługi mieszkania tereny zielone
Berlin	Potsdamer – Lepizieger Platz 1990-2010	48	głównie usługi centrowe	regeneracja miasta	usługi mieszkania
Berlin	Adlershof 1991-2012	420	głównie B+R	regeneracja miasta	usługi edukacji mieszkania
Bilbao	Abandoibarra	35	usługi kultury	odzyskiwanie miasta	usługi mieszkania tereny zielone
Bruksela	Leopold Quarter	100	usługi kultury	odzyskiwanie miasta	usługi mieszkania tereny zielone
Kopenhaga	Ørestadt 1992-2020	310	usługi B+R i centrowe	powiększenie miasta	usługi edukacji mieszkania
Genoa	Porto Antico 1991-2010	55	głównie usługi i turystyka	regeneracja miasta	usługi
Glasgow	Clyde waterfront 2001-2015	660	mieszany	regeneracja miasta	usługi mieszkania
Londyn	Stradford City Lower Lea 1997-2020	1 450	centrum metropolii mieszkaniowy	regeneracja miasta	usługi mieszkania Park Olimpijski
Malmö	Vastramnen 1995-2013	140	głównie mieszkaniowy B+R	odzyskiwanie miasta	usługi edukacji mieszkania
Rotterdam	Stadshavens 2005-2030	1 500	mieszany	odzyskiwanie miasta	mieszkania przemysł
Wiedeń	Donau City	17	centrum metropolii	powiększanie miasta	usługi mieszkania

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Dugeny (2007) oraz Swyngedouw *et al.* (2002).

tworzeniem nowych mieszkań. Ma to dodatkowe znaczenie, ponieważ wpływ takiej inwestycji nie ogranicza się tylko w planowanym granicami opracowania zakresie, a na zasadzie wpływu pośredniego inicjuje przemianę miasta w szerszej perspektywie.

Tabela 2

Ramy typologiczne *Strategicznych Projektów Urbanistycznych*

Kategoria oceny	Cecha projektu	Opis cechy
Skala projektu:	Wielkoskalarne	tzw. Megaprojekty,
	Wieloskalarne	składające się z różnej skali przedsięwzięć strategicznych,
	Transskalarne	mniejsze projekty współtworzą większą całość interpretowaną na wyższym szczeblu hierarchii.
Przeznaczenie projektu:	Regenerujące	odnawiające poprawne funkcjonowanie miasta przez nadanie nowej formy urbanistycznej i rewitalizacja,
	Inicjujące	indukujące nowy sposób aktywności,
	Alteryzujące	zmieniające dotychczasowy sposób użytkowania przestrzeni.
Układ przestrzenny projektu:	Zdefiniowany	zamknięty układu funkcjonalny,
	Otwarty	tworzenie kontekstu, „zaczynu” dla przyszłych działań,
	Aktualizowany	<i>SPU</i> modyfikowany w zależności od zmiany potrzeb i strategii działania.
Dominujące wartości projektu:	Innowacyjność	podnoszenie konkurencyjności przestrzeni,
	Kreatywność	stwarzanie warunków do rozwoju społeczeństwa wiedzy,
	Współdzielenie	akcent położony na niwelowanie różnic społecznych.
Forma projektu:	Infrastrukturalna	celem jest poprawa dostępności i integracja obszaru,
	Kubaturowa	strategiczna ingerencja o charakterze architektonicznym,
	Środowiskowa	akcent położony na niwelowanie różnic społecznych.
Rola projektu w sieci powiązań:	Węzeł	<i>SPU</i> jako kluczowy element układu policentrycznego,
	Połączenie	uczelnienie powiązania między policentrycznymi węzłami,
	Impuls	zadaniem <i>SPU</i> jest zainicjowanie dalszych przemian na kierunkach między węzłami.
Budowany obraz projektu:	Ikoniczny	dominacja silnej i wyrazistej formy architektonicznej,
	Dopasowany	wpisanie się w kontekst i tożsamość miejsca,
	Mieszany	połączenie w różnych proporcjach powyższych cech.
Podmiot podejmujący inicjatywę:	Jednostkowy	przedsięwzięcie uwzględniające potrzeby jednej strony,
	Kooperacyjny	działanie poprzedzone wypracowaniem kompromisu,
	Struktury	możliwe do realizacji dzięki ustanowieniu specjalnego programu działania.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Liczba nowo tworzonych miejsc pracy w projektach typu *LSUDP* ma swój znaczny udział w całościowym zbiorze miejsc pracy dostępnych w danym mieście.

Large scale urban development projects nie wyczerpują zakresu *SPU* (których ramy typologiczne przedstawia tab. 2), można w nim sklasyfikować również:

- Megaprojekt – Projekt masowy
- Projekt metropolitalny
- Strategiczny projekt infrastrukturalny
- Strategiczny projekt miejski.

Cechy wspólne *SPU* to:

- Wszystkie mają „otworzyć” miasto i być jego wizytówką w regionie.
- Mają znaczną rangę polityczną, są elementem polityki przestrzennej.
- Związane są z koncepcją zarządzania przez projekty.
- Służą pożądanym transformacjom w stronę miejskości i metropolizacji.
- Ze względu na wielopłaszczyznową problematykę przedsięwzięcia motywują wdrażanie innowacyjnych rozwiązań z dziedziny mechanizmów finansowania, zarządzania czy planowania i konstruowania.
- Wpływają na zmianę wartości gruntów, zwykle korzystną dla budżetu gminy, na której terenie są realizowane.
- Dominują czynniki wzmacniające konkurencyjność miasta.
- Przez długi okres realizacji są aktywnym elementem strategii planistycznej, będąc jej owocem – wpływają na jej zmiany¹⁶.
- Odznaczają się relatywnie zróżnicowanym programem funkcjonalnym opartym na współczesnych założeniach teorii urbanistycznej.
- Wspomagają budowanie policentryczności miasta i regionu.

2. *SPU* i miasto innowacyjne

Miasto innowacyjne jest konkurencyjne pod względem posiadanych kapitałów i oferowanych wartości. Konkurencyjność ta może być wyrażana w możliwości zaspokajania przyszłych i teraźniejszych potrzeb mieszkańców oraz potencjale aktywizowania nowych „aktorów” miejskich (instytucje, podmioty publiczne i prywatne oraz indywidualne osoby). Na konkurencyjność, która w tej pracy ma charakter pojęcia zasadniczego, składa się wiele czynników, z których najważniejsze to cechy środowisk: naturalnego, kulturowego i społecznego¹⁷. Konkurencyjność budowana jest przez skomplikowane jakościowe i ilościowe procesy interakcji poszczególnych sfer konstytuujących dane środowiska.

Ponadto, w omawianym zakresie konkurencyjności rozumianym jako zdolność do wygrywania w wyścigu o pozyskanie zewnętrznego kapitału, istotne są procesy i trendy, jakie można zaobserwować nie tylko w samym mieście, ale również w jego

¹⁶ Dugeny (2007).

¹⁷ Novak (1979).

regionie oraz na całym świecie. Ma to związek ze zmieniającym się paradygmatem naukowym zwracającym uwagę na rolę czynników zewnętrznych¹⁸ i na wynikającą z rozwoju m.in. technologii teleinformacyjnych koniecznością przejścia do sieciowej interpretacji struktury w miejsce jej sztywnego, hierarchicznego odpowiednika¹⁹.

Innowacyjność pełni istotną funkcję pośród uwarunkowań cechujących dane środowisko i podnosi jego znaczenie w sieciach: lokalnej i globalnej. Dla światowej gospodarki ma to związek z rangą miejsc, w których, lub o których myśli się w nowatorski sposób. Kolokwialnie rzecz biorąc wszyscy chcą ogrzać się w świetle innowacji, której siłę oddziaływania można by śmiało nazwać nową, miejską grawitacją. Wydaje się, że innowacyjność jest odpowiedzią na zapytanie o konkurencyjność, a jej obecność przybliża dane środowisko odbiorcy na całym świecie.

W konsekwencji jedną z możliwych interpretacji miasta innowacyjnego należy sprowadzić do systemu interferencji różnych środowisk oddziałujących wzajemnie wewnątrz danego układu i współtworzących lokalne węzły sieci, w których to węzłach innowacyjność znajduje się na uprzywilejowanej pozycji. Węzły te znajdują się również w konkretnej relacji z elementami sieci wyższego rzędu lub większej skali.

Hipoteza, którą podnosi opracowanie, mówi, że innowacyjność tworzącą w zasadniczy sposób konkurencyjność miasta można modelować za pomocą *Strategicznych Projektów Urbanistycznych*.

3. Konfiguracja krakowskich projektów strategicznych

W rozdziale postawiono pytanie o różnicę w podejściu projektowym na obszarze Krakowa, rozumianym raz jako element większej, metropolitalnej całości i Krakowa jako gminy miejskiej. Ma to zasadnicze znaczenie przy interpretowaniu roli *Strategicznych Projektów Urbanistycznych*. Przeświadczenie, że w pierwszym przypadku naczelnym zadaniem SPU jest wzmacnianie funkcji metropolitalnych, innowacyjności regionu, oddziaływanie przez swoją skalę, oraz zwiększanie zakresu dostępności wydaje się być uzasadnione.

Na terenie Polski pojęcie *metropolii* weszło do użytku formalno-prawnego dopiero za sprawą *Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 r.* Od tamtej pory trwają próby wytworzenia jednolitej definicji, lecz spektrum dostępnych pojęć jest bardzo szerokie. Dlatego na potrzeby prezentowanej pracy posłużono się terminem w ogólnym brzmieniu: „*metropolia to duże miasto stanowiące centrum gospodarcze i kulturalne większego obszaru*”²⁰.

Z literatury przedmiotu jasno wynika, że łatwiej ustalić funkcje metropolitalne niż zdefiniować granicę obszaru metropolitalnego. Nieco łatwiej przedstawia się sprawa przy próbie odpowiedzenia na pytanie, jakie procesy zachodzą w metropo-

¹⁸ Nijkamp *et al.* (2011).

¹⁹ Castells (1996).

²⁰ Podhalański (2008).

liach, a w konsekwencji, jakie są preferowane typy zagospodarowania terenu na jej obszarze lub nowe typy trzeba wprowadzić. Według różnych źródeł miejskie funkcje metropolitalne wyróżniają się następującymi cechami:

1. Bazują na nowoczesnych trendach technologicznych, są ważne dla gospodarki w skali krajowej i wyższej, mogą to być np.: wysoko wyspecjalizowane usługi wyższego rzędu.
2. Mają charakter „wyjściowy”, pobudzający transfer i dostęp do szerszej wiedzy i kompetencji w regionie.
3. Podnoszą konkurencyjność organizmu miejskiego, w którego strukturze zostały wytworzone.

Są generowane przez:

1. Występowanie struktur zarządczych najwyższego szczebla, w tym obsługujących funkcjonowanie korporacji o zasięgu międzynarodowym i międzykontynentalnym.
2. Instytucje finansowe, giełdowe i regulujące przepływ kapitału.
3. Osie komunikacyjne o wysokiej dostępności i przepustowości, łączące z najważniejszymi węzłami na terenie całego świata.
4. Wysoko wyspecjalizowane instytuty naukowe i badawczo-rozwojowe, oraz generatory wysokich technologii w postaci parków technologicznych i biegunów technologicznych.
5. Najwyższej rangi instytucje kulturalne odpowiedzialne za kreowanie życia kulturowego o zasięgu ponadregionalnym, gromadzące ludzi chcących zaznać unikatowych wartości dostępnych w danym miejscu.
6. Klimat miejsca budowany jego aurą, historycznym osadzeniem w strukturze osadniczej, atmosferze, tradycji i różnorodności, traktowanej jako czynniki miękkie²¹.

W konkretnym przypadku Krakowa funkcje metropolitalne powinny:

1. Usprawniać dostęp międzynarodowy.
2. Wzmocnić współpracę w regionie (w tym szczególnie istotna oś połączenia Kraków – Katowice, lub nawet Kraków – Ostrawa – Katowice).
3. Rozwijać sieć infrastruktury transportowej, transportu intermodalnego (w tym centrów logistycznych) i równoważenia mobilności.
4. Być w ścisłej zależności z rewitalizacją miejską oraz rehabilitacją subcentrów miejskich i całych dzielnic.
5. Dążyć do podnoszenia rangi jakości przestrzeni Krakowa, aktywizować gospodarczo i rozszerzać znaczenie wartości kulturowych.

Realizowanie tych postulatów jest możliwe przez²²:

1. Kolej aglomeracyjną wraz z towarzyszącymi jej węzłami przesiadkowymi z dużą koncentracją usług.

---

²¹ Markowski, Marszał (2005).

²² Zuziak (2005).

2. Węzły transportu intermodalnego z zespołami usług wyższego rzędu (np. centra wystawienniczo-konferencyjne²³).
3. Parki technologiczne, instytuty badawczo-rozwojowe połączone w zespoły z parkami biznesu i centrami kongresowymi.
4. Powstałe za pomocą stymulowanych procesów rewitalizacji miejskiej nowe centra usługowe o ponadlokalnym oddziaływaniu, wraz z układem drogowym.
5. Instytucje i projekty kulturalne o trwałym charakterze budujące markę miasta.

Na terenie gminy Kraków rolę *SPU* mogą odgrywać *inwestycje strategiczne*. To przewidziane w programach miejskich działania mające na celu rehabilitację, modernizację lub zainicjowanie występowania pozytywnych, w myśl strategii rozwoju miasta, działań i wartości. Warto zaznaczyć, że pojęcie *inwestycji strategicznej*, mimo relatywnie krótkiego rodowodu występowało w przeszłości pod innymi nazwami. W zapisach uchwały *Miejscowego Planu Ogólnego Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Krakowa* z 1994 r. posłużono się terminem *inwestycja publiczna* w brzemieniu zbliżonym do obecnie stosowanego pojęcia *inwestycji strategicznej*.

Obszary strategiczne są to tereny przewidzianych przekształceń wyznaczone w krakowskich dokumentach o charakterze strategicznym. Cechują się niedostatecznym w odniesieniu do potencjału wskaźnikiem zainwestowania, lub też rodzaj występującej na nich aktywności wymaga rozwinięcia lub zmiany. Obszary strategiczne należą również do podstawowych w sensie wpływu na funkcjonowanie miasta terenów, od których racjonalnego zagospodarowania zależy jakość życia mieszkańców. Dlatego m.in. powinny znaleźć się w centrum uwagi specjalistów wpływających na kształt zachodzących w przestrzeni miasta procesów rozwoju.

Wizja urbanistyczna projektowanego terenu jest istotnym czynnikiem. W konkretnym przypadku za jej podstawowy budulec posłużył ustęp ze *Strategii Rozwoju Krakowa*, gdzie znaleźć można: „Kraków miastem obywatelskim, zapewniającym wysoką jakość życia mieszkańców i zrównoważony rozwój – europejską metropolią, konkurencyjnym ośrodkiem nowoczesnej gospodarki opartej na potencjale naukowym i kulturalnym”. Jest to wizja rozwoju Krakowa, do której realizacji mają dążyć prowadzone przez miasta polityki. Wizja urbanistyczna jest niejako przestrzenną (szeroko interpretując pojęcie przestrzeni) manifestacją zapisów strategii, obrazującą odbiorcom możliwe korzystne zmiany w ich najbliższym otoczeniu, będącą zgodną z zasadami ładu przestrzennego, polskiego prawa i zrównoważonego rozwoju.

W swoim założeniu projekty metropolitalne realizują funkcje metropolitalne, co przekłada się m.in. na zapewnieniu lub rozszerzeniu dostępu do wysoko wyspecjalizowanych usług wyższego rzędu, wytworzeniu lub rehabilitacji lokalnego centrum (doktryna policentryczna) i trwałego kodowania w przestrzeni unikalnych wartości kulturalnych i środowiskowych. W opisywanym w tym opracowaniu przypadku Krakowa, wszystkie one zostały przewidziane do przeprowadzenia na terenie obsza-

---

²³ Wrana (2002).

rów strategicznych lub zdefiniowane jako inwestycja strategiczna, co ujmują poszczególne dokumenty polityki miejskiej:

1. *Zmiana Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Krakowa* w rejonie Sanktuarium Miłosierdzia Bożego w Łagiewnikach.
2. *Miejski Program Rewitalizacji Krakowa*.
3. *Strategia Rozwoju Krakowa*.
4. *Wieloletni Plan Finansowo-Inwestycyjny Miasta Krakowa*, z załącznikiem w postaci Mapy Inwestycyjnej Krakowa.

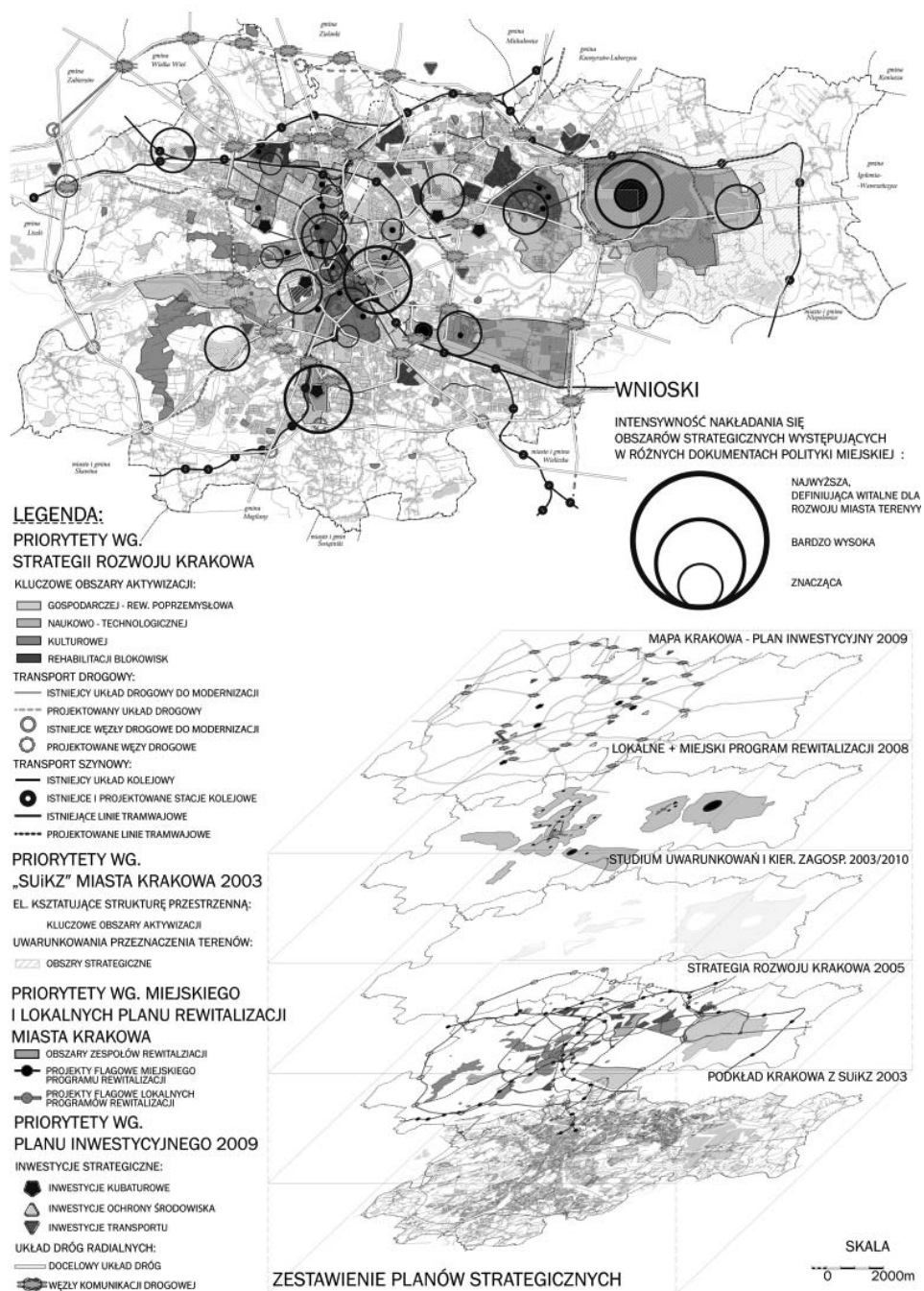
Na stronach tych dokumentów można znaleźć zarówno ramy przestrzenne, jak i możliwe do wykorzystania mechanizmy finansowo-polityczne mające na celu przetworzenie w obranym strategicznie kierunku. Ogólny podział inwestycji strategicznych przedstawia się następująco:

- 1) inwestycje metropolitalne – strategiczne kubaturowe,
- 2) inwestycje metropolitalne – strategiczne ochrony środowiska,
- 3) inwestycje metropolitalne – strategiczne transportu,
- 4) pozostałe.

W pierwszej grupie plasują się niezbędne do wykonania obiekty kubaturowe, których zadaniem jest rozwijanie lub trwale wpisanie się w mapę metropolii europejskich. Wszystkie inwestycje mają charakter reprezentacyjny, występująca w nich funkcja ma bardzo złożony charakter i obsługuje zapotrzebowanie najwyższego szczebla. Są to bez wątpienia obiekty mające być nową wizytówką Krakowa, które swoim powstaniem przyczynią się do podkreślenia zintegrowanego, lecz zarazem indywidualnego charakteru miasta. Należą do nich: Centrum Widowiskowo-Parkowe na Czyżynach, Centrum Kongresowe przy Rondzie Grunwaldzkim, Centrum Jana Pawła II w Łagiewnikach i obiekty sportowe Wisły, Cracovii, Hutnika, oraz Kolna. Ich realizacja wpłynie istotnie na zwiększenie konkurencyjności środowiska kulturowego.

Do następnej kategorii zalicza się demontownie odpadów wielkogabarytowych i oczyszczalnię ścieków w Płaszowie. Jednak ze względu na nawiedzające w tym roku powodzie wydaje się sensowne dodać do tej listy Kanał Krakowski, który swoim rozmachem i skalą przedsięwzięcia daleko wykracza poza rolę elementu pomagającego łagodzić zaburzenia środowiskowe. Współtworzą one program odpowiedzialny za kształt środowiska naturalnego.

Następny, najliczniejszy zbiór inwestycji mających służyć przemianie przestrzeni Krakowa ku funkcjom metropolitalnym są przedsięwzięcia drogowo-transportowe. Są one częściowo pomocne w ocenie zmian zachodzących w środowisku społecznym. Wymienienie ich wszystkich zajęłoby zbyt wiele miejsca, dlatego Autor odsyła do ryc. 1, która zbiorczo przedstawia lokalizację i skalę opisywanych inwestycji.

Ryc. 1. Zbiorczy schemat inwestycji i obszarów strategicznych dla rozwoju miasta Krakowa

Źródło: A. Żabiński.

Ostatnia grupa ujmuje projekty, których jednoznaczna klasyfikacja do rangi metropolitalnej jest dyskusyjna, gdyż ich bezpośrednie oddziaływanie może być lepiej tłumaczone skalą funkcjonowania wewnątrz miasta. W tej kategorii znajdują się zarówno inwestycje kubaturowe, przekształcenia przestrzeni publicznej, jak i programy postulowane w zapisach dokumentów rewitalizacyjnych na terenie Krakowa.

Przechodząc do konkretnej grupy inwestycji, którym dedykowana jest ta praca należałoby raz jeszcze przedstawić różnicę między inwestycją strategiczną i obszarem strategicznym dla rozwoju miasta. Cechy wspólne obu terminów zawierają się w ich roli przetworzenia przestrzeni miejskiej ku wizji obranej w dokumentach polityki lokalnej i metropolitalnej (np. strategia rozwoju miasta, plany metropolitalne itd.). Ponadto, skala i rozmach działań, zamierzona forma oddziaływania na pozostałe elementy struktury miejskiej, a także specjalne zasady przeprowadzania inwestycji (mechanizmy zarządzania i finansowania) łączą dwa omawiane pojęcia. W przypadku Krakowa funkcja obu opisywanych pojęć prowadzi do reorganizacji konkretnego obszaru miasta dążącego do realizacji funkcji metropolitalnych. Inwestycje strategiczne są szczególnym typem inwestycji, które w historii myśli urbanistycznej można zaklasyfikować do kategorii „katalizy urbanistycznej”, teorii z końca lat 80. XX w. autorstwa Attoe i Logan.

W związku z tym wprowadzono robocze pojęcie *rdzenia strategicznego*. Ma on w założeniu ogniskować w swoim obrębie wiele działań z zakresu modernizacji, rewitalizacji i rozwoju funkcji metropolitalnych. Przez to jest to obszar o szczególnym znaczeniu w przestrzeni miasta. W myśl analizowanych dokumentów obszary te można bez zbytej przesady nazwać esencjalnymi dla rozwoju miasta jako całości, a od powodzenia i jakości zachodzących w nich procesów restrukturyzacji funkcjonalnej będzie zależało ich znaczenie jako elementów sieci większego typu. Może mieć to przełożenie na pożądaną efekt *spill over*²⁴, lub powodować pozytywne formy aktywizacji przestrzeni w myśl teorii katalizy urbanistycznej²⁵.

„Rdzeń strategiczny” jest terenem o morfologii łańcucha lub archipelagu, co do którego została w polityce miejskiej wytworzona wizja przemiany. Jednak z powodu rozbieżności wizji zapisanych w różnych dokumentach strategicznych można odnieść wrażenie o braku ostatecznego skoordynowania jego obrazu przestrzennego, przekładającego się na brak orientacji mieszkańców. Można zaobserwować rosnący niepokój użytkowników przestrzeni miejskiej o charakter tych przemian czego najlepszymi przykładami jest zainicjowanie stowarzyszenia „Przestrzeń – Ludzie – Miasto”²⁶ i innych, których celem jest opiniowanie i dokładne przyglądanie się procesom restrukturyzacji miejskiej (przykład terenów nowego centrum koło Dworca Głównego w Krakowie). Zdaniem Autora pracy, mobilizowanie się szerokich mas społecznych, niekoniecznie posiadających prawne obligacje do uczestniczenia w procesie inwestycyjnym jest pozytywnym objawem wykazującym dojrzałość społeczeń-

²⁴ *Miejski Program...* (2008), s. 15.

²⁵ Attoe, Logan (1989).

²⁶ <http://przestrzen.krakow.pl/>.

stwa. Jest to czynnik, który do tej pory był pomijany przy rozsądzaniu akceptacji i odpowiedzialności za przestrzeń miejską. Głośne protesty w sprawie charakteru zmian placu Szczepańskiego, rynku Podgórskiego, czy ulicy Długiej w Krakowie wskazują, że nie do przyjęcia jest wariant pomijania mieszkańców w decydowaniu o przyszłym wyglądzie miejsc, których dedykowanymi użytkownikami są właśnie oni. Ten rodzący się kapitał można zagospodarować przez konsultację społeczną, za którą mogą być odpowiedzialni działający na terenie miasta architekci – urbaniści, przedstawiający jasną wizję nowo tworzonych miejsc.

Podsumowanie

Strategiczne Projekty Urbanistyczne mają ogromny potencjał miastotwórczy. W europejskiej przestrzeni są realizowane na obszarach występowania niepożądanых zjawisk lub na terenach wytypowanych do pretendowania na wyższą pozycję wśród węzłów metropolii. Warte podkreślenia jest to, że projekty tego typu nie są jedyną możliwą odpowiedzią na potrzebę dostosowania przestrzeni metropolii do zmieniających się potrzeb, a sam proces inwestycyjny ze względu na wielopłaszczyznową problematykę nie jest wolny od wad²⁷. Do największych zalet *SPU* należy, zdaniem autora, innowacyjność oraz budząca się wraz ze świadomością obywatelską potrzeba współdzielenia przestrzeni projektów i ich realizacji. Na wielu frontach (m.in. marketing urbanistyczny, nowatorskie narzędzia i programy realizacji, debaty nad społecznym współdzieleniem przestrzeni, miejskie narzędzia wzrostu gospodarczego itp.) wnoszą zupełnie nowy standard do praktyki urbanistycznej i przekładają się na nowy sposób interpretowania struktury miasta.

Z przeprowadzonej kwerendy wynika, że na terenie Polski *SPU* są bardzo rzadko stosowane jako narzędzie pomagające realizować zamierzenia strategii. Przypuszczalnie wynika to z braku doświadczenia podmiotów mogących je przeprowadzić, barier legislacyjnych²⁸ i niedojrzałości gospodarki. Do najlepiej rozpoznanych bieżących przykładów wdrażania inwestycji tego typu w Polsce należą: Miasteczko Wilanów w Warszawie²⁹ oraz przebudowa centrum Katowic³⁰. Kraków ze swoimi unikalnymi uwarunkowaniami wydaje się być idealnym miastem (miejscem) do przeprowadzenia *Strategicznego Projektu Urbanistycznego* na większą skalę.

Pośród wytypowanych w tym opracowaniu *obszarów strategicznych* Krakowa na szczególną uwagę zasługuje rejon Zabłocia. Jest to miejsce o charakterze przemysłowym, gdzie występują ciągle niekorzystne zjawiska miejskie. Mimo objęcia programem rewitalizacji, skutecznej realizacji kilku inwestycji publicznych i prywat-

²⁷ Chmielewski (2005).

²⁸ Niziołek (2008).

²⁹ Kowalewska *et al.* (2006).

³⁰ Drobniaak (2010).

nych wydaje się, że brakuje całościowego planu urbanistycznego przekształcenia tego rejonu Krakowa. Brakuje spójnej wizji urbanistycznej.

Za kontekst sprzyjający myśleniu o Zabłociu jako potencjalnemu *SPU* należą:

- Relatywnie duży obszar niezainwestowany i mała gęstość zaludnienia.
- Dobra konfiguracja infrastruktury komunalnej i transportowej.
- Zróżnicowana tkanka zabudowy budująca silną tożsamość miejsca.
- Dobra lokalizacja w kontekście śródmieścia Krakowa i jego rozwoju.
- Możliwość implementacji nowoczesnych typów tkanki miejskiej.
- Niedoinwestowanie obszaru m.in. w zakresie usług i mieszkalnictwa.
- Nowo powstałe instytucje kulturalno-edukacyjne.
- Sąsiedztwo Wisły z tzw. *riverfrontem*.
- Rosnące zainteresowanie obszarem.

Wnioski

Zaprezentowane w opracowaniu przykłady *Strategicznych Projektów Urbanistycznych* jako źródła innowacyjnych przemian w mieście ma na celu przybliżenie wyzwań, które stoją przed współczesnymi planistami. Ze względu na wielopłaszczyznową problematykę są zagadnieniem, które powinno być zgłębiane przez ekspertów różnych dziedzin. Jako komplementarny element współtworzonego miasta odpowiedzialność za ich właściwe przeprowadzenie powinna leżeć po stronie projektantów-urbanistów, tak jak za prawidłowym przebiegiem inwestycji kubaturowej stoją projektanci-architekci koordynujący prace zaangażowanych specjalistów ze współpracujących branż.

Na terenie Krakowa *SPU* pojawiają się w zapisach dokumentów planistycznych jako inwestycje rozwijające funkcje metropolitalne i przekształcające środowisko miejskie w stronę podbudowującej konkurencyjność i ułatwiającej dostępność. Brak jak na razie projektów typu *LSUDP*, występujących na szeroką skalę w miastach Europy Zachodniej. W Krakowie występuje wiele miejsc, na których obszarze przecinają się koncepcje różnych polityk miejskich wytyczających zmiany mające wpływ na funkcjonowanie całości miasta. Wydaje się, że są to odpowiednie strefy, aby inicjować w ich obrębie całościowe *Strategiczne Projekty Urbanistyczne*, nie sprowadzające się tylko do inwestycji kubaturowej czy infrastrukturalnej. W opinii Autora rejon Zabłocia jest szczególnie do tego predestynowany.

Literatura

- Altshuler A., Luberoff D., 2003, *Mega-Projects: The Changing Politics of Urban Public Investment*. The Brookings Institution, Waszyngton.
- Attoe W., Donn L., 1989, *America Urban Architecture. Catalyst in the Design of Cities*, University of California Press.

- Biedrzycka A., 2007, *Nowa Huta: Architektura i Twórcy Miasta Idealnego*. Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków.
- Boelens L., 2009, *The Urban Connection: An Actor-relational Approach to Urban Planning*. Rotterdam.
- Bojanowski K., 1998, *Wprowadzenie*, [w:] *Elementy analizy urbanistycznej*. Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- Burgess R., 2000, *The Compact City Debate: A Global Perspective*, [w:] *Compact Cities: Sustainable Urban Forms for Developing Countries*, M. Jenks, R. Burgess (red.). Spoon Press, Londyn.
- Carmona M., Burgess R., 2001, *Strategic Planning & Urban Projects: Responses to Globalisation from 15 Cities*. Delft, DUP Science.
- Carta M., 2007, *Creative City: Dynamics, Innovations, Actions*. LISt Laboratoriu, Barcelona.
- Castells M., 1996, *Rise of the Network Society*. Blackwell Publ.
- Cattan N., 2007, *Cities and Networks in Europe: A Critical Approach of Polycentrism*. John Libbey Eurotext, Montrouge.
- Chmielewski J. M., 2005, *Znaczenie wielkich inwestycji w rozwoju przestrzennym miasta*. "Urbanista", 26 (2).
- Czmiel-Grzybowska W., *Rola innowacji w kształtowaniu funkcji metropolitalnych*, www.bialystokrise.pl.
- Drobnia A., 2010, *Wybór inwestora strategicznego dla potrzeb zagospodarowania centrum miasta przemysłowego*. PWN, Katowice.
- Dugeny F., 2007, *Large-Scale Urban Development Projects in Europe: Drivers of Change in City Regions*. I.A.U.R.I.F., Paryż.
- Fainstein S. S., 2000, *New Directions in Planning Theory*. Urban Affair Review, 35 (4).
- Fainstein S. S., 2008, *Mega-projects in New York, London and Amsterdam*. International Journal of Urban and Regional Research, 32 (4), s. 768-785.
- Fainstein S. S., 2009, *The Just City*. Cornell University Press, New York.
- Flyvbjerg B., Bruzelius N., Rothengatter W., 2003, *Megaprojects and Risk. An Anatomy of Ambition*. University Press, Cambridge.
- Frey H., 1999, *Designing the City. Towards a More Sustainable Urban Form*. Routledge, New York.
- Gzell S., 2008, *Miasto jako przedmiot badań urbanistyki*, [w:] *Miasto jako przedmiot badań naukowych w początkach XXI wieku*, B. Jałowicki (red.). Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Gzell S., 2009, *Projektowanie urbanistyczne a tworzenie przestrzeni publicznej*. Poznań, WPP.
- Hall P., Pain K., 2009, *The Polycentric Metropolis: Learning from Mega-City Regions in Europe*. Earthscan, Londyn.
- Harvey D., 2009, *Reshaping Economic Geography: The World Development Report 2009*. Development and Change, 40 (6).
- Hoeger K., Christiaanse K., 2007, *Campus and the City: Urban Design for the Knowledge Society*. Gta Verlag, Zurich.
- Hoeven F. von der, Hobma W., 2007, *Connected Cities: Guide to Good Practice Underground Space*. COB, Gouda.
- Jędraszko A., 2005, *Ostrzeżenie czy wzór do naśladowania?*, "Urbanista", 29 (5).

- Karakiewicz J., 2005, *The City and the Megastructure*, [w:] *Future Forms and Design for Sustainable Cities*, M. Jenks, N. Dempsey (red.). Architectural Press, Oxford, s. 137-151.
- Klasik A., 2009, *Kreatywne miasto – kreatywna aglomeracja*. Wyd. AE, Katowice.
- Kostarczyk A., 2005, *Duże projekty w miastach historycznych, czyli powrót do wczesnego średniowiecza*. "Urbanista", 28 (4).
- Kowalewska A., Kowalkowska A., Kolejko Cz., 2006, *Miasteczko Wilanów – miasto w mieście*. "Urbanista", 37 (1).
- Lang J., 2005, *Urban Design: A Typology of Procedures and Products*. Architectural Press, Oxford.
- Madanipour A., 1997, *Ambiguities of Urban Design*. Liverpool University Press.
- Markowski T., Marszał T., 2005, *Funkcje i zarządzanie obszarami metropolitalnymi*, "Urbanista", 27 (3)
- Merrow E. W., 1988, *Understanding the Outcomes of Megaprojects*. RAND, Santa Monica.
- Micek G., Działek J., Górecki J., 2010, *Centra usług w Krakowie i ich relacje z otoczeniem lokalnym*. Wyd. UJ, Kraków.
- Miejski Program Rewitalizacji*, Kraków, 2008.
- Moulaert F., Rodriguez A., Swyngedouw E., 2005, *Large-Scale Urban Development Projects, Urban Dynamics, and Social Polarization: A Methodological Reflection*, [w:] *The Globalised City: Economic Restructuring and Social Polarization in European Cities*. E. Swyngedouw, A. Rodriguez, F. Moulaert (red.). University Press Oxford, s. 47-64.
- Nijkamp P., Siedschlag I., Smith D., 2011, *Introduction*, [w:] *Innovation, Growth and Competitiveness: Dynamic Regions in the Knowledge-Based World Economy*, P. Nijkamp, I. Siedschlag (red.). Springer-Verlag, Heidelberg.
- Niziołek M., 2008, *Problemy ustroju aglomeracji miejskich*. Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- Novak Z., 1979, *Planowanie regionalne i udział w nim architekta*. Politechnika Krakowska, Kraków.
- Oosterlynck S. et al., 2011, *Strategic Spatial Projects: Catalysts for Change*. Oxon, Routledge.
- Ouerta F. D., Fainstein S., 2008, *The New Mega-Projects: Genesis and Impacts*. International Journal of Urban and Regional Research, 32 (4), s. 759-767.
- Ovink H., 2011, *Foreword*, [w:] *Compact City Extended: Outline for Future Policy, Research and Design*, L. Boelens, et al. (red.). Rotterdam.
- Podhalański B., 2008, *Centrum metropolii a centrum miasta*. "Czasopismo Techniczne", Kraków.
- Purchla J., 1998, *Metropolitalne Funkcje Krakowa*. Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków.
- Reggiani A., Nijkamp P., 2009, *Introduction. Complexity and Spatial Networks: in Search of Simplicity*. Springer-Verlag, Heidelberg.
- Rodriguez A, Swyngedouw E., Moulaert F., 2005, *Urban Restructuring. Social-Political Polarization and New Urban Policies*, [w:] *The Globalised City: Economic Restructuring and Social Polarization in European Cities*, F. Moulaert, A. Rodriguez, E. Swyngedouw (red.). University Press Oxford, s. 29-46.

- Rothengatter W., 2008, *Innovations in the Planning of Mega-Projects*, [w:] *Decision-Making on Mega-Projects: Cost Benefit Analysis, Planning and Innovation*, H. Priemus, B. Flyvbjerg, B. van Wee (red.). Edward Elgar Glos.
- Salet W., Gualini E., 2007, *Framing Strategic Urban Projects. Learning from Current Experiences in European Urban Regions*. Routledge, Oxon.
- Stopka A., Okoński Z. W., 2004, *Założenie urbanistyczno-architektoniczne na miarę XXI wieku. Miasteczko Wilanów*. "Urbanista", Gdańsk.
- Swyngedouw E., 2005, *A New Urbanity? The Ambiguous Politics of Large-scale Urban Development Projects in European Cities*, [w:] *Amsterdam Zuidas: European Space*, W. Salet, S. Majoor (red.). O10 Publishers, Rotterdam, 2005, s. 61-79.
- Swyngedouw E., Moulaert F., Rodriguez A., 2002, *Neoliberal Urbanisation in Europe: Large-Scale Urban Development Projects and the New Urban Policy*, [w:] *Spaces of Neoliberalism: Urban Restructuring in North American and West Europe*, N. Brenner, N. Theodore (red.). Blackwell Publishers, Oxford, s. 195-229.
- Swyngedouw E., Moulaert F., Rodriguez A., 2005, *The World in a Grain of Sand: Large-Scale Urban Development Projects and the Dynamics of 'Glocal' Transformations*, [w:] *The Globalised City: Economic Restructuring and Social Polarization in European Cities*, F. Moulaert, R. Arantxa, E. Swyngedouw (red.). University Press, Oxford, 2005, s. 9-28.
- Thierstein A., Forster A., 2008, *Adding Value to Spatial Development. The Image and the Region: Making Mega-City Regions Visible!* Lars Muller Publishers, Baden.
- Uytenhaak R., 2008, *Cities Full of Space: Qualities of Density*. Rotterdam.
- Wrana J., 2002, *Wystawiennictwo – strukturalne ogniwo w rozwoju miasta*. Oficyna Saska, Kraków.
- Zuziak Z. K., 2005, *Krakowska Przestrzeń Metropolitalna*. „Urbanista”, 27(3).
- Zuziak Z. K., 2008, *O tożsamości urbanistyki*. Politechnika Krakowska, Kraków.